

ВИПУСКНИК КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ СЕРГІЙ ГРУШЕВСЬКИЙ: НАРИС БІОГРАФІЇ

На підставі здійснених архівних і бібліографічних студій у статті висвітлено основні етапи життя та діяльності випускника Київської духовної академії (1855–1859), відомого педагога та громадського діяча Сергія Федоровича Грушевського (1830–1901), якому належить вагомий внесок у розвиток народної освіти на теренах Російської імперії другої половини XIX ст., батька історика і державного діяча Михайла Грушевського (1866–1934), етнографа та літературознавця Олександра Грушевського (1877–1942), історика і перекладача Ганни Шамрай-Грушевської (1869–1943).

Ключові слова: Київська духовна академія, Сергій Грушевський, Михайло Грушевський, народна освіта.

Попри давню увагу дослідників до постаті видатного українського історика і державного діяча Михайла Сергійовича Грушевського його родинне оточення й зокрема життя і творча діяльність його батька – відомого педагога та громадського діяча другої половини XIX ст. Сергія Федоровича Грушевського – постали предметом спеціальних досліджень лише нещодавно*. Тож не дивно, що попри поступове накопичення фактографічного матеріалу, що характеризує біографію цієї непересічної особистості, далеко не всі її аспекти висвітлено сповна. Зважаючи на це, пропонується розвідка є спробою внести деякі уточнення й доповнення, ґрунтуючись на результатах здійснених нами спеціальних бібліографічних та архівних студій.

Сергій Грушевський народився 7 (19) жовтня 1830 р. у повітовому м. Чигирині Київської губернії (нині – районний центр у Черкаській області) в багатодітній сім'ї диякона (згодом – священика) місцевої соборної Хрестовоздвиженської церкви Федора Васильовича Грушевського та доньки священика Марії Кирилівни Ботвинівської. Змінивши кілька парафій на Чигиринщині, з 1836 р. о. Федір служив у селі Лісники Київської губернії (нині – Києво-Святошинський район Київської області), де малий Сергій «ясно і світло» провів дитячі роки (Грушевський, 1988, 9, с. 117).

У 1844 р. С. Ф. Грушевський вступив до Києво-Подільського духовного училища; закінчивши

його, в 1849–1855 рр. навчався в Київській духовній семінарії. У 1851 р. втратив батька, після смерті якого мати та семеро малолітніх братів і сестер опинились у скрутному матеріальному становищі. Відповідальність перед родиною змусила юнака віддати всі сили подальшому здобуттю освіти. Його зусилля виявилися немарними: після успішного закінчення семінарії восени 1855 р. він вступив до Київської духовної академії (КДА). «Для тодішніх часів, для того убогого осередку, з якого батько вийшов, – писав згодом син Михайло, – се був успіх незвичайний, несказаний, тріумфальний. Батько мусів уважати себе пестієм долі» (Грушевський, 1988, 9, с. 118).

Успішно закінчивши академію, «при способностях хороших, прилежании ревностном и поведении очень хорошем» (Грушевський, 1830–1901, арк. 1), зі ступенем магістра богослов'я і словесних наук* (присуджений Конференцією КДА 7 серпня 1859 р. та 8 жовтня того ж року затверджений Св. Синодом), з 8 жовтня 1859 р. С. Ф. Грушевський був призначений вчителем словесності Полтавської духовної семінарії (Журнал засіданий, 1859, с. 1007–1009, 1013; 1860, с. 1035). Однак служба у містечку Переяславі (нині – місто в Київській області), де в ті часи діяла Полтавська семінарія, виявилася нетривалою: після завершення навчального року його було переведено на посаду професора Святого Письма Київської духовної семінарії, яку він обійняв 23 червня 1860 р.

* Загальну канву біографії С. Ф. Грушевського відтворено у таких публікаціях: (Кучеренко, 2006; 2016; Журавльов, 2013; Юринець, 2015).

** Рукопис випускного твору С. Ф. Грушевського «История христианской проповеди в Китае», на жаль, не зберігся.

Варто зауважити, що київський період своєї викладацької діяльності С. Ф. Грушевський згадував завжди з особливою теплотою, розповідаючи згодом дітям про те, як «молодого нежонатого професора семінарії радо приймали в домах київського духовенства, в купецьких і міщанських домах Подолу, в сім'ях професорів семінарії й академії», а також про дружні стосунки «з монашою братією, різними архимандритами й економами Братського монастиря й Лаври» (Грушевський, 1988, 9, с. 118). Отримавши завдяки професорській посаді змогу опікуватися долями своїх молодших братів і сестер, допоміг вступити до семінарії наймолодшому з братів Ігнатію; братові Івану, «що не пішов далеко в науці, виробив місце диякона в Пирогові коло Лісників. Видав заміж за священника Івана Ковалевського меншу сестру Марію і дістав йому непохлу парафію під Києвом. Матір свою узяв до себе – доживати віку» (Грушевський, 1988, 9, с. 118).

Занурившись у педагогічну діяльність та сімейні клопоти, С. Ф. Грушевський знаходив час і для духовного письменництва: у 1860–1865 рр. він був одним із постійних авторів журналу «Руководство для сельских пастырей», що видавався при семінарії з ініціативи Ф. Г. Лебединцева*, з яким упродовж життя підтримував дружні стосунки**. Тематичне коло його статей було доволі широким: від етнографічних досліджень (Грушевський, 1860; 1861; 1862b; 1862c; 1865) та злободенних проблем духовної освіти (Грушевський, 1862a; 1863d) до російської церковної історії (Грушевський, 1863a–1863c; 1864a; 1864c) та юридичних норм оформлення духовних заповітів (Грушевський, 1864b).

Поєднуючи з 1861 р. викладацьку діяльність із виконанням обов'язків семінарського бібліотекаря, С. Ф. Грушевський захопився збиранням власної бібліотеки. Згадуючи про це його книжкове захоплення, Михайло Грушевський розповідав про те, як у 1882 р. знайшов залишки батьківської книгозбірні, гостюючи в оселі діда, протоієрея Свято-Покровського храму села

* Випускник КДА (1847–1851) Феофан Гаврилович Лебединцев (1828–1888) – відомий освітянський і культурний діяч, педагог, видавець, історик, літератор – у 1855–1861 рр. обіймав посаду професора словесності та латинської мови Київської духовної семінарії. У 1861–1864 рр. викладав у КДА на посадах бакалавра та екстраординарного професора кафедри історії російського розколу. У 1860–1863 рр. був редактором і одним з авторів журналу «Руководство для сельских пастырей», який висвітлював питання пастирської та освітянської діяльності духовенства, містив етнографічні дослідження «народного православ'я» і дохристиянських звичаїв та обрядів, гомілетичні твори тощо (Кузьміна, 2016).

** Перша дружина Феофана Лебединцева Юлія (у дівочтві – Барська, † 1868) була хрещеною матір'ю Михайла Грушевського.

Сестринівки Бердичівського повіту Київської губернії (нині – в Козятинському районі Вінницької області) Захарія Івановича Оппокова (1814–1895). Книжкова колекція «була зложена в величезній скрині в якійсь коморі і тепер виглянула на світ. Склад її дуже різноманітний: фрагменти якоїсь старої книги XVIII в., російські журнали 1860-х років (найбільше “Русского слова”, радикального місячника) і рукописний збірник “священного ієрея Даниїла Гирмана” з Богушкової слобідки коло Золотоноші першої четвертини XVIII віку» (Грушевський, 1988, 12, с. 119).

Край розміреному київському життю С. Ф. Грушевського поклали суспільно-політичні події, пов'язані з польським національно-визвольним повстанням 1863–1864 рр., після придушення якого уряд Російської імперії розпочав реалізацію масштабної програми русифікації та поширення православ'я на підвладних йому територіях Царства Польського. Для реалізації цієї програми були потрібні, насамперед, кваліфіковані педагогічні кадри, до залучення яких було zaangażовано двох авторитетних викладачів Київської духовної академії – Феофана Лебединцева й Юхима Крижановського***, призначених 4 грудня 1864 р. очільниками, відповідно, Холмської та Сідлецької навчальних дирекцій. Аргументами на користь переїзду до Царства Польського були висока платня та можливість швидкого кар'єрного зростання.

Одним із тих, хто пристав на пропозицію Ф. Г. Лебединцева змінити місце служби, був С. Ф. Грушевський: з 23 вересня 1865 р. він обійняв посаду вчителя російської словесності Холмської гімназії. До Царства Польського Грушевський вирушив разом із молодією дружиною Глафірою Захаріївною (в дівочтві – Оппоковою), донькою сільського священника****, «узявши з собою й прислугу з жінчиного дому» (Грушевський, 1988, 9, с. 121).

На службі в Холмі (тоді – Люблінської губернії у складі Царства Польського Російської імперії, нині – в Люблінському воєводстві Республіки Польща) Сергій Грушевський зосередився на викладацькій та адміністративній роботі: поряд із основною посадою виконував обов'язки секретаря педагогічної ради Холмської гімназії

*** Випускник КДА (1853–1857) Юхим Михайлович Крижановський – відомий педагог, освітянський діяч, історик Церкви – був викладачем Київської духовної семінарії в 1858–1862 рр. У 1862–1864 обіймав посаду бакалавра загальної і російської словесності в Київській духовній академії (Яременко, 2015).

**** Сергій Грушевський обвінчався з Глафірою Оппоковою (1847–1918) 5 (17) серпня 1865 р. у Свято-Покровській церкві с. Сестринівка (Кучеренко, 2016, с. 34).

(з 5 січня 1866 р. до 29 серпня 1867 р.), очолював господарський комітет Холмського жіночого уніатського (греко-католицького) шестикласного училища (з 6 січня 1867 р. до 1 січня 1868 р.), де також викладав слов'янську мову (з 13 жовтня 1866 р. до 13 грудня 1867 р.). Двічі був обраний керівником російських педагогічних курсів у Холмі, які очолював з 30 жовтня 1866 р. до 23 січня 1867 р. та з 4 серпня 1867 р. до 29 серпня 1867 р. Можемо припустити, що до такої активної роботи С. Ф. Грушевського спонукала, не в останню чергу, необхідність утримувати сім'ю, де вже зростав син Михайло, який народився в Холмі 17 (29) вересня 1866 р.*

1 листопада 1868 р. С. Ф. Грушевський отримав нову посаду – вчителя словесності чоловічої класичної гімназії губернського м. Ломжі (нині – місто у Підляському воєводстві Республіки Польща), однак, прослуживши лише близько двох місяців, мусив, через прогресуючу хворобу горла, клопотати про звільнення за станом здоров'я, який погіршився за несприятливих кліматичних умов. На початку 1869 р. Грушевський відвозить сім'ю до тестя на Київщину (тут у с. Сестринівка 4 квітня 1869 р. народилася його донька Ганна**), а сам, прислухаючись до порад лікарів, вирушає на службу до м. Кутаїсі (нині – в Грузії), де викладає російську мову і словесність у місцевій класичній гімназії.

9 червня 1870 р. С. Ф. Грушевський обійняв посаду інспектора народних училищ новоствореної Ставропольської губернії (нині – Ставропольський край Російської Федерації). Переїхавши на Ставропілля разом із сім'ю і старенькою матір'ю (померла близько 1871 р.), він знаходить врешті своє справжнє покликання, активно долучаючись до процесу організації народної школи, в тому числі й як директор (з 1 січня 1876 р.) губернських народних училищ.

Варто зауважити, що зацікавленість проблемами народної освіти, яку вважав необхідною складовою духовного вдосконалення суспільства, С. Ф. Грушевський виявив ще у ранніх журнальних статтях: «Народу, – наголошував він, – на первых порах нужна пока хоть одна только грамотность, а владея этим орудием, он сам дойдет впоследствии до всего, что ему нужно в духовно-

нравственном и практическом отношении» (Грушевский, 1863d, с. 321). У його публікаціях 1870-х рр. переважає вже конкретно-практичний компонент – особливу увагу приділено питанням відкриття вечірніх і недільних шкіл (Грушевский, 1876a; 1876b), а також педагогічних курсів (Грушевский, 1879), в організації яких він сам брав активну участь. Через низький розвиток системи шкільної освіти на Ставропіллі, С. Ф. Грушевський, займаючись розбудовою шкільництва, мусив часто їздити по селах, переконувати місцеві громади в необхідності освіти та заохочувати до матеріальної підтримки будівництва й утримання шкіл. Дбав він і про підготовку педагогічних кадрів, сприяючи відкриттю педагогічного класу в місцевій жіночій гімназії, адже «учительських семінарій тоді ще було дуже мало, і учителів чи учительок з семінарською підготовкою не можна було дістати» (Грушевський, 1988, 9, с. 125).

Слід зазначити, що зусилля Сергія Грушевського не були марними: «Заставши властиво порожнє місце в сфері шкільництва, – як згадував згодом Михайло Грушевський, – батько полишив через вісім літ добре організовану шкільну дирекцію, в котрій було понад 100 гарно поставлених шкіл, з дуже приличним учительським персоналом і всяким педагогічним інвентарем» (Грушевський, 1988, 9, с. 126). Крім того, висвітлюючи освітянську діяльність С. Ф. Грушевського у ставропольський період, варто згадати і написаний ним підручник церковнослов'янської мови для початкових училищ («Первая учебная книга церковно-славянского языка») – опублікований вперше у 1872 р., в період до 1917 р. він витримав 35 (!) видань (Грушевский, 1872; 1917).

Освітянська діяльність С. Ф. Грушевського на Ставропіллі тривала, як зазначено вище, вісім років: зрештою його педагогічне завзяття почало дратувати губернську владу, тож 18 серпня 1878 р. він мусив обійняти нову посаду – директора народних училищ сусідньої Терської області. На службі у м. Владикавказі (нині – в Республіці Північна Осетія – Аланія Російської Федерації), С. Ф. Грушевський здобув значний авторитет не лише як освітянин, а й як громадський і церковний діяч: входив до складу Терського обласного статистичного комітету, Владикавказького відділу Товариства Червоного Хреста, був товаришем голови Владикавказького братства Пресвятої Богородиці. Загалом його службова кар'єра була цілком успішною: пройшовши шлях від титулярного (з 8 жовтня 1859 р.) до дійсного статського (26 грудня 1884 р.) радника

* Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934) – український історик, громадський та політичний діяч. Голова Центральної Ради УНР (1917–1918). Член-кореспондент ВУАН (1924) та АН СРСР (1929).

** Ганна Сергіївна Грушевська (Шамрай) (1869–1943) – український історик, перекладач, громадський діяч. У 1920-х рр. працювала в Постійній комісії для складання історично-географічного словника українських земель ВУАН, звідки була звільнена за результатами чистки ВУАН у 1930 р.

(Грушевський, 1830–1901, арк. 18 зв.), отримав чимало державних відзнак – зокрема ордени Св. Станіслава 2-го (21 вересня 1871 р.) та 1-го (1 січня 1891 р.) ступенів, Св. Анни 2-го ступеня (20 грудня 1874 р.), Св. Володимира 4-го (1 січня 1878 р.) та 3-го (11 січня 1880) ступенів (Грушевський, 1830–1901, арк. 19 зв.–20) – та заслужив спадкове дворянство.

Відаючи чимало часу педагогічному служінню, С. Ф. Грушевський не забував і про власних дітей*, а особливо активну участь брав у житті старшого сина Михайла. Саме він потребував у середині 1880-х рр. найбільшої підтримки, адже, якщо молодші діти залишались із батьками (донька Ганна на той час закінчувала Владикавказьку жіночу гімназію, а син Олександр** лише розпочинав здобувати початкову освіту), Михайло Грушевський, випускник Тифліської гімназії (нині – м. Тбілісі, Грузія) 1886 року, готувався вступати до київського Університету Св. Володимира. Про його страждання від розлуки з батьками і подекуди панічні настрої красномовно свідчать збережені у фондах Центрального державного історичного архіву, м. Київ, адресовані йому телеграми, надіслані С. Ф. Грушевським із Владикавказу – зокрема від 2 червня 1886 р. («Успокойся Бог милостив пощадят приезд не возможен») (Грушевський, 1886а, арк. 13) або від 7 липня того ж року («Прошу отпуска приеду успокойся») (Грушевський, 1886б, арк. 13 зв.). Про ці нечасті відвідини Михайло Грушевський згодом напише: «Обставини зложилися так, що мої батьки, щиро прив'язані до рідної Київщини, опинились на Кавказі, серед російської й зросійщеної людности, і тільки раз на три роки мій батько діставав довшу вакаційну відпустку, котру використовував для об'їзду широко розгалуженої рідні своєї, а ще більше – моєї матері» (Грушевський, 1925).

Спочатку С. Ф. Грушевський не хотів відпустити старшого сина до Києва: «Він боявся, – як згадував М. С. Грушевський, – що я зі своїм “українофільством” (слово це в тодішніх часах звучало грізно і зловіщо) неодмінно попаду в якусь “хохломанську” історію» (Грушевський,

1993, 3, с. 138). Однак згодом змирився, всіляко підтримував Михайла в навчанні та подальшій науковій діяльності – зокрема був активним учасником і меценатом очолюваних М. С. Грушевським Наукового товариства ім. Шевченка у Львові*** та журналу «Літературно-науковий вісник».

Попри те, що з віком здоров'я С. Ф. Грушевського поступово погіршувалося (давалися ознаки старі недуги – зокрема хвороба нирок – та діагностувалися нові), це аж ніяк не впливало на його життєву енергію та напружену діяльність. В одному з листів матері до Михайла Грушевського знаходимо приписку і батька, в якій він не згадує про негаразди зі здоров'ям, а висловлює лише острах перед виходом у відставку: «Недоумеваю, следует ли заявить о желании еще продолжать службу, по крайней мере, до окончания второго пятилетия сверх пенсии, или же решение этого вопроса предоставит Попечителю учебного округа. Признаться, остаться без дела, по выходе в отставку, боязновато, как бы не разленишься, не опуститься, не потеряешь энергии и сил физических, поддерживаемых регулярной жизнью, регулярным трудом» (Грушевська, 1895, арк. 349).

Сергій Грушевський помер у Владикавказі 27 січня 1901 р. на 71-му році життя. В «Циркуляре по управлению Кавказским учебным округом за 1901 год» (№ 381–392) досить детально змальовано, як «в понедельник, 29 января, состоялось погребение тела скончавшегося от апоплексического удара директора народных училищ Терской области С. Ф. Грушевского. Погребение было совершено при торжественной обстановке, в нем приняли участие все Владикавказские народные училища в полном своем составе, личный состав служащих Грозненского городского Пушкинского 6-кл[ассного] училища, смотритель Грозненской горской школы, младший помощник начальника Терской области, директора Владикавказских средних учебных заведений, городской голова, множество знакомых покойного, родственники его и масса народа, который знал директора Грушевского как деятеля по народному образованию, прослужившего в Терской области и прожившего в городе Владикавказе 22 года» (Кучеренко, 2006, с. 121). С. Ф. Грушевського поховали на Першому міському кладовищі м. Владикавказу, поруч із донькою і трьома синами, які померли в ранньому віці. Їхні могили сьогодні годі шукати – ще в 1930-х рр.

* У Сергія і Глафіри Грушевських було семеро дітей, однак на долю подружжя випало пережити смерті чотирьох із них: від хвороб упродовж квітня–травня 1882 р. померли молодша донька Марія, сини Захарій та Федір; у 1886 р. родина поховала немовлям сина Василя.

** Олександр Сергійович Грушевський (1877–1942) – історик, літературознавець, громадський діяч. Викладав у Новоросійському, Московському, Санкт-Петербурзькому університетах. У 1938 р. був заарештований органами НКВС та засуджений як учасник «антирадянської української національно-терористичної організації». Помер на заслання в Павлодарській області Казахстану (Клейшун, 2000).

*** Згодом сам М. С. Грушевський в написаному ним некролозі називав батька «членом-основателем Наукового товариства ім. Шевченка» (Некрольог, 1901).

на місці колишнього кладовища було облаштовано Комсомольський парк (Кучеренко, 2016, с. 43–44).

Ще одним промовистим свідченням значущості освітянської справи у житті С. Ф. Грушевського став його заповіт, де було передбачено кошти «на открытие или в г. Киеве, или в г. Владикавказе одного начального мужского бесплатного училища в ведомстве народного просвещения», названого його ім'ям. При цьому близько половини заповіданого капіталу призначалося на зведення або купівлю будівлі під училище, а решта коштів мала піти «на снабжение беднейших учеников училища одеждою и обувью и учебными пособиями, по постановлению совета училища» (Грушевський, 1892, арк. 19 зв.–20). Тож завдяки його жертвам у Київській духовній семінарії та Києво-Подільському духовному училищі було започатковано іменні стипендії.

А в 1911 р. родина Грушевських відкрила в Києві Куренівське училище імені С. Ф. Грушевського, триповерхову будівлю якого у стилі українського модерну (нині – вул. Кирилівській, 164) було зведено за проектом архітекторів Е.-Ф. Брамана та В. Г. Кричевського. У березні 1917 р. це училище одним із перших у Києві запровадило українську мову викладання.

Як бачимо, життєвий шлях Сергія Федоровича Грушевського, сповнений невтомної праці на освітянській ниві, заслуговує на повагу, а вивчення його біографії додає чимало важливих рис до осягнення життя і творчості вихованих ним непересічних дітей. Сподіваємося, що подальші архівні та бібліографічні студії додадуть нових важливих штрихів до його портрета, а спеціальне вивчення науково-публіцистичної спадщини та педагогічних праць уможливить повніше уявлення про його педагогічний доробок.

Список посилань

- Грушевская (Оппокова), Г. З. *Письмо Г. З. Грушевской к М. С. Грушевскому, 16 февраля 1895 г.* (Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 277). Центральный державный историчный архив Украины, м. Київ.
- Грушевский, С. Ф. (1860). Остатки язычества в нашем простом народе. *Руководство для сельских пастырей*, 41, 131–150.
- Грушевский, С. Ф. (1861). О некоторых святочных обычаях простого народа. *Руководство для сельских пастырей*, 52, 623–642.
- Грушевский, С. Ф. (1862a). К вопросу об изыскании способов к улучшению материального быта духовных училищ. *Руководство для сельских пастырей*, 47, 442–443.
- Грушевский, С. Ф. (1862b). По поводу простонародных примет в день Нового года. *Руководство для сельских пастырей*, 1, 6–24.
- Грушевский, С. Ф. (1862c). Суеверная встреча праздника Пасхи у южно-русских простолюдинов. *Руководство для сельских пастырей*, 18, 6–16.
- Грушевский, С. Ф. (1863a). Исторические сведения о чине миротворения. *Руководство для сельских пастырей*, 44, 314–320.
- Грушевский, С. Ф. (1863b). Крестные ходы в Русской Церкви. *Руководство для сельских пастырей*, 46, 482–495; 49, 617–631.
- Грушевский, С. Ф. (1863c). Отмененные церковные обряды и чинопоследования времен патриаршества в России. *Руководство для сельских пастырей*, 23, 173–190; 28, 363–380; 35, 1–19; 38, 133–146; 39, 171–181.
- Грушевский, С. Ф. (1863d). По вопросу о народном образовании. *Руководство для сельских пастырей*, 42, 319–325.
- Грушевский, С. Ф. (1864a). Обряд Православия при московских митрополитах и Патриархах Всероссийских. *Руководство для сельских пастырей*, 11, 367–377.
- Грушевский, С. Ф. (1864b). О духовном завещании. *Руководство для сельских пастырей*, 51, 653–658; 52, 733–744.
- Грушевский, С. Ф. (1864c). Праздник Богоявления в России в XVI и XVII столетиях. *Руководство для сельских пастырей*, 2, 33–51.
- Грушевский, С. Ф. (1865). Современные простонародные верования относительно ведунства и колдовства. *Руководство для сельских пастырей*, 21, 105–120; 25, 263–280.
- Грушевский, С. Ф. (1872). *Первая учебная книга церковнославянского языка. Для учеников начальных училищ*. Москва.
- Грушевский, С. Ф. (1876a). *Об обучении взрослых в вечерних и воскресных школах*. Ставрополь.
- Грушевский, С. Ф. (1876b). *О воскресных и вечерних школах для взрослых*. Киев.
- Грушевский, С. Ф. (1879). *Отчет о временных педагогических курсах для народных учителей и учительниц Терской области*. Тифлис.
- Грушевский, С. Ф. (1917). *Первая учебная книга церковнославянского языка (изд. 35-е)*. Ростов на Дону.
- Грушевський, М. С. (1925). *Як я був колись белетристом*. Отримано з <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Memoirs/JakJaKolysBuvBeletrystom.html>.
- Грушевський, М. С. (1988). Спомини. *Київ*, 9, 115–140; 10, 131–138; 11, 120–137; 12, 116–139.
- Грушевський, М. С. (1989). Спомини. *Київ*, 8, 102–154; 9, 108–149; 10, 122–158; 11, 113–155; 12, 111–132.
- Грушевський, М. С. (1993). Спомини. *Київ*, 2, 109–125; 3, 131–142.
- Грушевський, С. Ф. (1830–1901). *Свідчення про народження, послужні списки та біографія. 8 червня 1830–22 лютого 1901 рр.* (Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 1). Центральный державный историчный архив Украины, м. Київ.
- Грушевський, С. Ф. (1886a). *Телеграмма С. Ф. Грушевского М. С. Грушевскому, 2 июня 1886 г.* (Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 276). Центральный державный историчный архив Украины, м. Київ.
- Грушевський, С. Ф. (1886b). *Телеграмма С. Ф. Грушевского М. С. Грушевскому, 7 июля 1886 г.* (Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 276). Центральный державный историчный архив Украины, м. Київ.
- Грушевський, С. Ф. (1892). *Завещание С. Ф. Грушевского, 7 марта 1892 г.* (Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 11). Центральный державный историчный архив Украины, м. Київ.
- Журавльов, В. А. (2013). Становлення і розвиток освітянської діяльності Сергія Федоровича Грушевського у другій половині XIX ст. *Збірник наукових праць національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*, 48, 191–196.
- Журнал засіданий Конференції Київської духовної академії за 1859 г. (1859). (Ф. 175. № 59/7, 34 арк. (с. 990–1023)). Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Київ.
- Журнал засіданий Конференції Київської духовної академії за 1860 г. (1860). (Ф. 175. № 59/8, 29 арк. (с. 1024–1052)). Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Київ.
- Клейцун, Л. (2000). До біографії Олександра Грушевського. *Красназнавство*, 1–2, 65–69.

- Кузьміна, С. Л. (2016). Лебединцев Феофан Гаврилович. В Ткачук М. Л. (Упоряд., наук. ред.), Брюховецький (Відп. ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія в 2 т.* Т. 2: Л–Я (с. 50–53). Київ: Вид. дім «Кієво-Могилянська академія».
- Кучеренко, М. О. (2006). «Ділу сьому посвятив він всею душею». В Кучеренко, М. О., Панькова, С. М., Шевчук, Г. В. *Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського)*. Київ: Кий.
- Кучеренко, М. О. (2016). Сергій Федорович Грушевський: етапи життя і діяльності на ниві педагогіки. *Українознавство*, 1, 33–45.
- Некрольог [Грушевський С. Ф.]. (1901). *Літературно-науковий вістник*, 13, 220.
- Юринець, Я. І. Грушевський Сергій Федорович. В М. Л. Ткачук (Упоряд., наук. ред.), В. С. Брюховецький (Відп. ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія в 2 т.* Т. 1: А–К (с. 410–412). Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія».
- Яременко, М. В. (2015). Крижановський Юхим/Євфимій Михайлович. В М. Л. Ткачук (Упоряд., наук. ред.), В. С. Брюховецький (Відп. ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія в 2 т.* Т. 1: А–К (с. 722–725). Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія».

Ya. Yurynets

KYIV THEOLOGICAL ACADEMY GRADUATE SERHIY HRUSHEVSKY: A BIOGRAPHIC ESSAY

A major scientific issue of modern Ukrainian researchers is not only a return to already discovered problems and people but also finding new personalities, filling in the historical and biographical gaps which need a special attention. The article addresses the biography of the Kyiv Theological Academy graduate Serhii Hrushevsky, whose personality has hardly appeared in scientific investigations before.

By obtaining a Master's Degree after graduation from Kyiv Theological Academy (1855–1859) which combined functions of the educational, scientific institution and a cultural centre by then and brought up plenty of famous intellectuals and public figures, Serhii Hrushevsky chose teaching. He was a talented teacher and gained credibility and respect. In addition, more attention should be paid to his publications in periodicals, the subject matter of which varied from the problems of pedagogy to linguistic issues. It is necessary to emphasize the importance of S. Hrushevsky in developing the public education of the late nineteenth century. Since 1871 he worked as an inspector of public schools in Stavropol and Terek provinces, took part in the process of school organization by not only engaging in developing of educational system but also writing textbooks and training young educators.

Serhii Hrushevsky's education, hard work, and active social activity had a positive impact on the personality of his son, a famous Ukrainian politician, statesman, and historian Mykhailo Hrushevsky, for whom his farther was the first and major mentor. The results that we have not only contain new factual information about Hrushevsky's family but also emphasize the important role of the biographical component in the modern scientific research.

Keywords: Kyiv Theological Academy, Serhii Hrushevsky, Mykhailo Hrushevsky, public education.

Матеріал надійшов 14.03.2017